

Dos tresors de bronze catalans: Balsareny i Cànoves. Una breu nota

LUÍS AMELA VALVERDE*

En aquest petit treball presentem breument dues ocultacions compostes exclusivament de monedes de bronze que en el seu moment van ser atribuïdes per L. Villaronga al pas dels cimbres l'any 104 aC¹ per Catalunya: el de Balsareny (comarca del Bages, prov. Barcelona) i el de Cànoves (Cànoves i Samalús, comarca del Vallès Oriental, prov. Barcelona). La cronologia està basada en les seves comparacions amb els tresors d'Azaila, que oferia per als dos primers una data de finals del segle II aC, per la qual cosa es va buscar un motiu per a la seva ocultació atesos el perill i la inseguretat creats per aquest poble bàrbar.²

Hi ha altres tresors la composició dels quals inclou moneda romana de plata que, si bé poden atribuir-se a aquest moment històric, res tenen a veure amb els de Balsareny i Cànoves. Si bé aquesta hipòtesi és suggerent,³ Cànoves és una ocultació posterior a Balsareny, per la qual cosa altres causes van haver d'influir en el seu atresorament.

Potser la incursió cimbria va provocar certa inestabilitat política de la qual van poder aprofitar-se els pobles pirinencs per fer algun tipus d'escomesa cap a l'interior del nord-est peninsular, cosa que podria explicar l'aparició de tots dos tresors. Així mateix, s'ha volgut explicar aquestes ocultacions per les tensions sorgides entre els administradors romans i els habitants indígenes durant la fase definitiva de transformació territorial que es produiria entre finals del segle II aC i l'inici del segle I aC.⁴

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

1. VILLARONGA (1961), pp. 33, 37, 44 i 48, (1963), pp. 63-64, (1969-1970), p. 271, (1975), pp. 51 i 53, (1977), p. 873, (1982), pp. 28-29, (1982-1983), p. 93, (1993), pp. 62-63 i 77, (1998), p. 588, (2004), p. 86 i 199-200; ESTRADA i VILLARONGA (1967), p. 139; BELTRÁN LLORIS (1978), pp. 94-96; RICHARD i VILLARONGA (1979), p. 109; MOLAS (1982), p. 30; RIPOLLÈS (1982), pp. 31 i 36-37; CRAWFORD (1985), p. 304; CHAVES (1991-1993), p. 280; PANOSA (1993), p. 205, (2012), pp. 145-146; GOZALBES (2012), p. 57; SINER (2013), p. 174.

2. VILLARONGA (1998), p. 587.

3. LLORENS i RIPOLLÈS (1998), p. 74.

4. CAMPO (2000), p. 71.

Es desconeix el contingut exacte de la troballa, encara que la tasca de L. Villaronga li va permetre reunir un total de 420 peces de bronze. La composició en principi seria la següent:

- 85 monedes de Kese.
- 68 monedes de Itirkesken.
- 52 monedes d'Ausesken.
- 44 monedes de Laiesken.
- 44 monedes de Lauro.
- 42 monedes d'Ilturo.
- 39 monedes de Eusti-Eustibaikula.
- 9 monedes d'Ore.
- 5 monedes d'Iltirta.
- 32 monedes indeterminades.

En el següent quadre s'hi pot observar el tant per cent de monedes que correspon a cada seca, elaborat per L. Villaronga:

<i>Llegenda</i>	<i>Nombre exemplars</i>	<i>Tant per cent</i>
Laiescen	44	10,5 %
Ilduro	42	10 %
Lauro	44	10,5 %
Ausesken	52	13 %
Eusti	39	9 %
Ore	9	2 %
Itirkesken	68	16 %
Iltirta	5	1 %
Cese	85	20 %
Indeterminables mal estat de conservació	23	} 8 %
Desconegudes	9	
Total	420	

Desafortunadament, una revisió d'aquesta ocultació efectuada per M. del M. Llorens i P. P. Ripollès facilita unes xifres diferents a causa de l'increment de les monedes indeterminades i desconegudes que pertanyen a aquesta troballa, per obtenir el total de 420 exemplars que se suposa que comprenia aquest ocultació, com es pot comprovar en el quadre adjunt.

Seca	num. ex.	Valor	Vives	Villaronga	CNH
<i>Laiesken</i>	4	unitat	25, 1	Emissió 1	1
	2	unitat	-	Emissió 2	4
	14	unitat	25, 7	Emissió 3	5
	18	unitat	25, 4	Emissió 4	8
	2	unitat	-	Emissió 5	11
<i>Ituro</i>	1	unitat	24, 4	Emissió 2	4
	41	unitat	24, 10	Emissió 3	8
<i>Lauro</i>	4	unitat	21, 7	Emissió 6	11
	3	unitat	-	Emissió 8	15
	5	unitat	21, 5	Emissió 9	16
	4	unitat	21, 2	Emissió 3	6
	11	unitat	-	Emissió 4	7
	2	unitat	-	-	-
	9	unitat	21, 1	Emissió 5	9
	3	unitat	21, 8	Emissió 7	14
	1	unitat	22, 4	Emissió 1	1
<i>Ausesken</i>	24	unitat	22, 8	Emissió 4	8
	21	unitat	22, 9	Emissió 5	11
	2	ind.			
<i>Eusti</i>	18	unitat	23, 1	Emissió 2	5
	18	unitat	23, 4	Emissió 3	10 i 11
<i>Eustibalkula</i>	2	unitat	23, 5	Emissió 4	13
<i>Ore</i>	9	unitat	23, 1	Emissió 1	1
<i>Itirkesken</i>	12	unitat	26, 1	Emissió 1	1
	10	unitat	-	Emissió 2	4
	10	unitat	26, 1	Emissió 3	9
	33	unitat	-	Emissió 4	12
<i>Itirta</i>	1	unitat	27, 3	Emissió 3	4
	3	unitat	27, 12-13	Emissió 11	20
<i>Kese</i>	7	unitat	31, 13	Emissió 4	11
	3	unitat	34, 8	Emissió 6	21
	2	unitat	32, 2	Emissió 7	22
	1	unitat	34, 1	Emissió 8	31
	3	unitat	33, 4	Emissió 10	34
	12	unitat	33, 10	Emissió 11	39
	6	unitat	32, 14	Emissió 15	51
	1	unitat	33, 15	Emissió 16	55
	7	unitat	34, 4	Emissió 19	61
	2	unitat	35, 15	Emissió 20	62
	18	unitat	33, 18	Emissió 21	63
	15	unitat	32, 8	Emissió 23	67
	5	unitat	35, 3	Emissió 25	76
	1	unitat	34, 12	Emissió 26	78
	1	ind.			
Indeterminades	39				
Desconegudes	9				

Composició del tresor de Balsareny (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès)

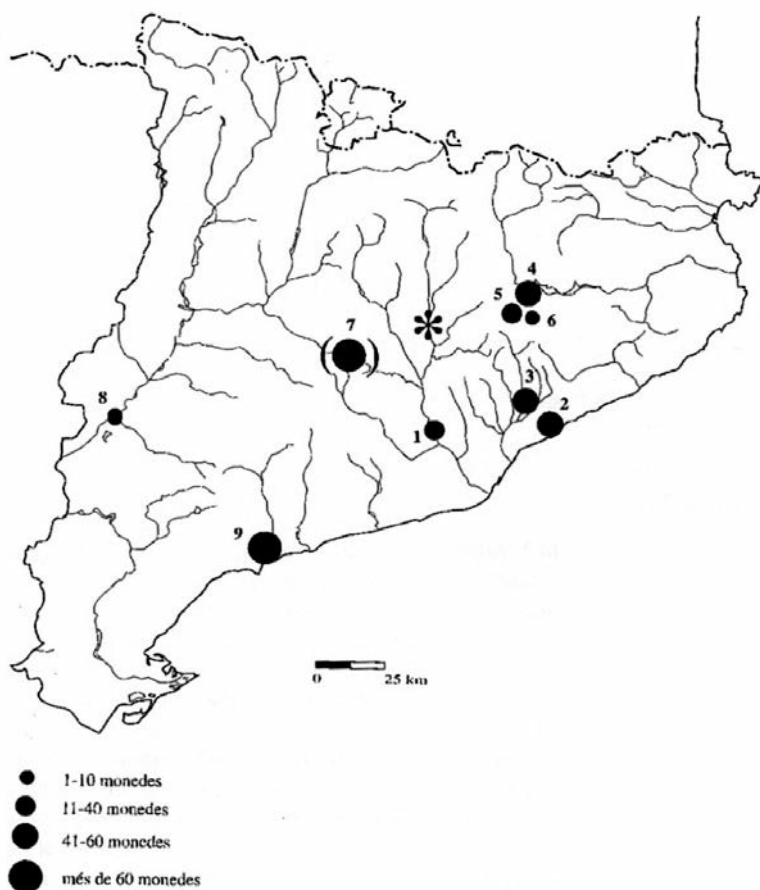
L'ocultació de Balsareny, que sembla ser coetani al de Cànoves,⁹ no és exactament un tresor local,¹⁰ sinó potser del tipus itinerant o mixt, per la seva composició heterogènia.¹¹ Contenia un total de 420 monedes de bronze que datarien

9. ESTRADA I VILLARONGA (1967), 138.

10. Com si defensa, p.e., BELTRÁN LLORIS (1978), p. 94.

11. PANOSA (1993), p. 205, (2012), pp. 145-146; VILLARONGA (2004), p. 83.

de tot el segle II aC¹² i presenten un predomini de peces procedents de les seques de Kesse i Iltirkesken;¹³ tenien un pes preponderant de 10-12 g, que, en general, no segueix el sistema metrològic romà.¹⁴

Seques que componen l'ocultació de Balsareny (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès):

1) Laiesken. 2) Ilturo. 3) Kesse. 4) Ausesken. 5) Eusti-Eustibaikula. 6) Ore.

7) Iltirkesken (localització incerta)

12. PANOSA (1993), p. 205, (2012), pp. 145-146.

13. PANOSA (1993), p. 205. No és correcta l'afirmació d'aquesta investigadora que en aquesta ocultació s'hi trobin presents totes les emissions de Ausesken, Eustibaikula i Ore, com es pot observar al quadre elaborat per M. del M. Llorens i P. P. Ripollès.

14. VILLARONGA (1979), p. 219, (2004), p. 199; GOZALBES (2012), pp. 57-58; PANOSA (2012), p. 145.

Si s'examina la ubicació de les seques representades d'una forma important en el tresor, crida l'atenció la seva proximitat entre elles (50-100 km de distància al lloc de la troballa).¹⁵

D'acord amb la seva procedència, les monedes es classifiquen en: 1) monedes de l'àrea de circulació a la qual pertanyia el tresor (Iltirkesken), 2) monedes del seu entorn que entren en un circuit de 50/55 km de diàmetre (Laiesken, Ilturo, Lauro, Auseken, Eusti-Eustibaikula i Ore), 3) monedes d'origen llunyà (Kese i Iltirta).¹⁶ Aquest numerari és una mostra de circulació residual pel fet que es troba desvinculat del moment de l'encunyació.¹⁷

El taller de Kese és el que presenta un major nombre de monedes i, tanmateix, és el que es troba més allunyat del lloc de la troballa. La seva importància numèrica s'explica pel gran volum de monedes encunyat, així com pel fet que les seves emissions es troben en percentatges bastant alts en les zones costaneres pròximes al riu Llobregat, via per la qual va haver d'arribar aquest numerari a l'interior.¹⁸

La menor presència de les emissions d'Iltirta, seca que va encunyar un volum important de moneda durant el segle II aC, seria conseqüència tant d'una major distància del lloc de la troballa, com del fet que les emissions de Kese capitalitzarien la major part dels intercanvis a la zona interior situada entre els dos tallers.¹⁹

Pel que fa a les seques pròximes al lloc de l'ocultació, destaca l'alt percentatge de monedes d'Iltirkesken, possiblement per tractar-se d'un taller proper a Balsareny. Les seques de Laiesken, Ilturo, Lauro, Auseken i Eusti-Eustibaikula tenen percentatges semblants, mentre que el fet que Ore sigui la seca pitjor representada s'explica probablement per l'escàs volum que s'hi produïa.²⁰

És interessant el fet de la no aparició de cap moneda amb llegenda Untikesken, un dels tallers ibèrics que encunyen un major volum de moneda i de manera continuada durant tot el segle II aC, així com la seva importància econòmica²¹. L'absència, així mateix, d'exemplars d'aquest taller també de l'ocultació de Cànoves indica que a l'àrea del Vallès no hi afluïen de manera habitual les monedes d'Untikesken.²² Si observem el primer mapa amb la situació de la troballa de Balsareny i la seva dispersió monetària, podem comprovar que Emporion es trobava a la mateixa distància d'ell que Kesse i Iltirta.²³

15. VILLARONGA (1961), p. 34, (2004), p. 83; RIPOLLÈS (1982), p. 290; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 66; PANOSA (2012), p. 145; SINNER (2013), p. 173.

16. PANOSA (1993), p. 205.

17. PANOSA (1993), p. 205.

18. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), pp. 66 i 68.

19. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 68.

20. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 68.

21. VILLARONGA (1961), p. 47, (2004), p. 200; RIPOLLÈS (1982), p. 291; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 66.

22. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 66.

23. VILLARONGA (1961), p. 47.

Al nostre entendre, la manca de monedes d'Untikesken en ambdós troballes és degut a la seva particular tipologia, en concret de les seves unitats, amb un cap femení amb casc a l'anvers i un pegàs al revers, en comptes de la tradicional iconografia en aquest tipus de peces d'un cap masculí a l'anvers i un genet al revers. Potser per a l'usuari d'aquest tipus de monedes, la presència d'un pegàs, utilitzat per algunes seques ibèriques en els divisors, pogués implicar algun conflicte en el seu valor, motiu pel qual tendiria a no utilitzar-les en els intercanvis comercials.

Unitat ACIP 1385 = CNH Iltirkesken 1

Unitat ACIP 1328 = CNH Laiesken 5

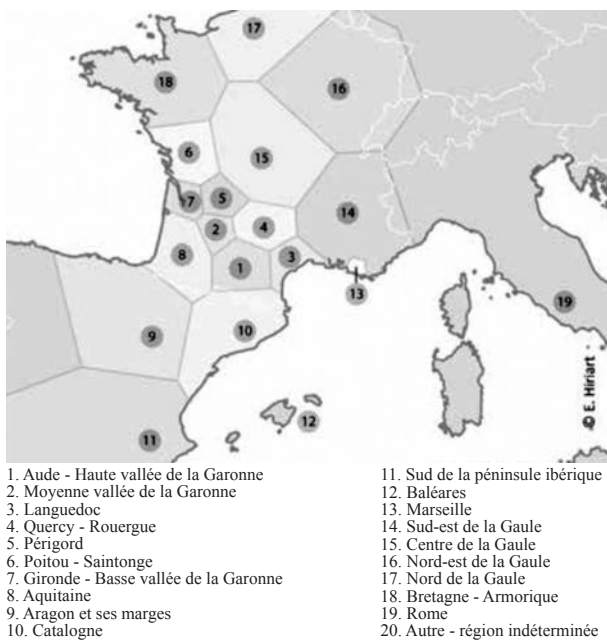
Unitat ACIP 1363 = CNH Lauro 9

Unitat ACIP 993 = CNH Untikesken 1 y 11

Per contra, no ha d'estranyar l'absència d'exemplars de Baitolo atès que aquest taller va començar el seu camí al voltant dels anys 90/80-72 aC.²⁴ Per tant, aquest tresor és anterior a aquesta data, possiblement *ca.* l'any 100 aC, mentre que la troballa de Cànoves, com veurem infra, és un xic més recent perquè hi figura l'última emissió de la seca de Lauro, una circumstància que no esdevé a Balsareny.²⁵

En definitiva, aquesta dispersió del numerari mostra el caràcter marcadament regional de la circulació de la moneda ibèrica catalana i explica la causa per què en aquesta ocultació només s'hi troben tallers que no superen en cap cas els 100 km de distància. Possiblement, aquesta circulació estigués articulada al voltant de petites rutes interiors que tindrien el riu Llobregat i la "via Sergia" (construïda entre els anys 120 i 110 aC)²⁶ com als principals eixos de comunicació amb la costa laietana, un element que facilitaria l'arribada d'aquest numerari, així com del cosetà, una mica més allunyat.²⁷

Grans àrees monetàries de la Gàl·lia i àrees adjacents (segons E. Hiriart)
Es pot observar fàcilment que Catalunya és una unitat

24. SINNER (2013), p. 173.

25. LLORENS Y RIPOLLÈS (1998), p. 73.

26. Sobre aquesta via, *vid.* M. MAYER i I. RODÀ, "La epigrafia republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria", en *Reunión sobre epigrafia hispánica de época romano-republicana. Actas* (Zaragoza, 1986), pp. 157-170. C. PADRÓS, "Els camins antics i les vies romanes a la comarca d'Osona (Barcelona). Estat de la qüestió", *QPAC* 28 (2010), pp. 233-245. M. FLÓREZ, i I. RODÀ, "Las vías romanas en Cataluña: el caso del Vallès Oriental (Barcelona)", en *De Rome à Lugdunum des Convènes. Itinéraire d'un Pyrénéen par monts et par vaux. Hommages à Sablayrolles* (Bordeaux, 2014), pp. 247-262.

27. LLORENS Y RIPOLLÈS (1998), p. 66. SINNER (2013), pp. 173-174.

La composició d'aquest tresor és un reflex de les relacions que van mantenir la població de la conca del Llobregat amb els ausetans, d'una banda, i amb els laietans de les comarques del Vallès i del Maresme, de l'altra. El camí es trobaria, doncs, articulat per l'eix Llobregat-Cardener, el qual, a més, conduïa a les mines de ferro de Berga i a les de sal de Cardona. Es tractaria, en definitiva, d'unes connexions establertes entre la costa i les terres interiors, aprofitant els cursos i les valls fluvials, amb vies que es ramifiquen per arribar a centres importants com Kese i Iltirta.²⁸

Cal descartar, doncs, la teoria de L. Villaronga, que enuncïava que la composició d'aquesta ocultació estigué determinada per la manca de vies de comunicació en aquesta època, com ja han assenyalat diversos autors.²⁹ Això hauria comportat, així mateix, que en aquest tresor no s'hi donin monedes d'origen no català que, per altra banda, van haver de circular de forma abundant al nord-est peninsular, com ho proven les troballes esporàdiques, com les de Roma, Arse, etc.³⁰

2) Tresor de Cànoves (TMPI 175), abans de 1967.³¹

L'ocultació de Cànoves va ser descoberta sota un amuntegament de pedres en un bosc proper a Molí d'en Ribes, a 1 km de Cànoves, en l'actual municipi de Cànoves i Samalús, al contrafort occidental del massís de Montseny, a poc més de 10 km al nord-est de Granollers. El molí estava situat antigament en el lloc on es creuaven la riera de Cànoves o de Vallfornès amb la carretera que duia a Cardedeu (antic camí reial). Segons els descobridors, que treballaven en la neteja de l'esmentat bosc, l'aparència del lot sembla indicar que les 41 monedes que el componien havien estat incloses dins d'una bossa de material perible, la qual havia desaparegut de forma natural.³²

L. Villaronga va ser un dels encarregats de documentar la troballa, primer mitjançant el calc de les peces i, posteriorment, duent-ne a terme un estudi detallat. La seva composició és la següent:

- 21 monedes de Lauro.
- 5 monedes de Eusti/Eustibaikula.
- 5 monedes d'Ausesken.
- 3 monedes d'Iltirkesken.
- 1 moneda d'Ilturo.
- 1 moneda de Laiesken.
- 5 monedes no vistes.

28. PANOSA (1993), p. 205.

29. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 71; SINER (2013), p. 174.

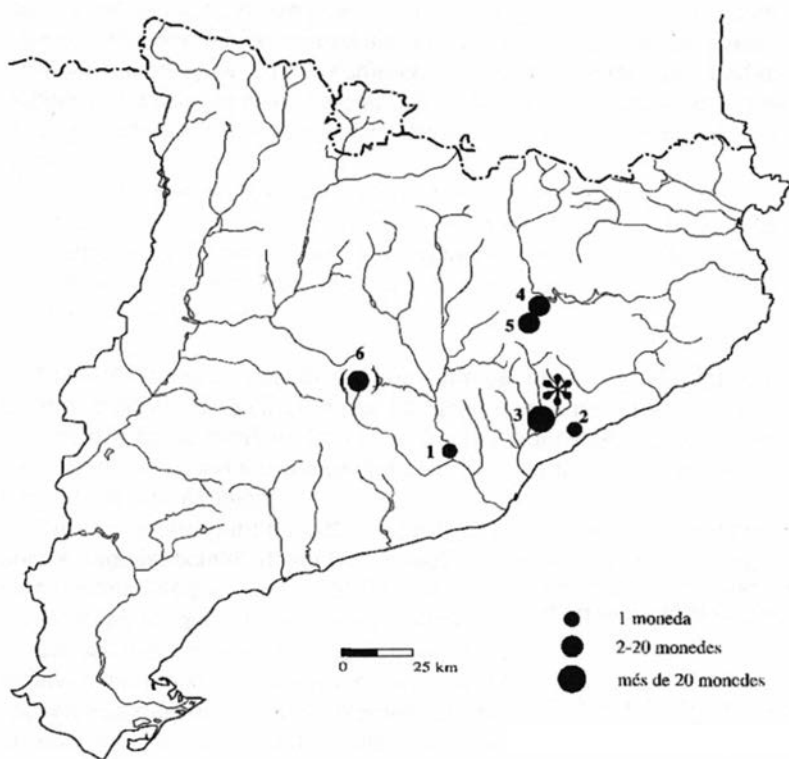
30. VILLARONGA (1961), p. 48; ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 139; RIPOLLÈS (1982), p. 290; GIRAL (2007b), p. 162.

31. ESTRADA I VILLARONGA (1969), pp. 135-136; VILLARONGA (1963), pp. 63-64; ROMAGOSA (1971), pp. 79-80; BELTRÁN LLORIS (1978), p. 94; RIPOLLÈS (1982), p. 31; CRAWFORD (1985), p. 304; CHAVES (1991-1993), p. 280; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), pp. 69-72; PANOSA (2012), p. 145.

32. ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 135; RIPOLLÈS (1982), p. 31; PANOSA (2012), p. 145; SINER (2013), p. 174.

Es tracta, doncs, d'un atresorament molt més modest que el de Balsareny. Crida l'atenció que a Cànoves s'hi tingui constància de dos divisors, tots dos meitats, al contrari que a Balsareny, on únicament s'hi constaten unitats.³³

Si bé en un principi es va situar aquesta ocultació en el mateix horitzó cronològic que el tresor de Balsareny, aquesta opinió s'ha de modificar a causa de l'abundant presència de l'última emissió de Lauro a Cànoves i la seva no aparició a Balsareny. Crida de nou l'atenció l'absència de monedes de la seca de Baïtolo, la qual va iniciar la seva producció de forma coetània a l'amonedació final d'Ilturo (emissió amb símbol orella), entre els anys 90/80-72 aC.³⁴ Per tant, sembla ser que la data d'ocultació de Cànoves devia ser ca. l'any 90 aC.³⁵

Seques que componen l'ocultació de Cànoves (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès):

- 1) Laiesken. 2) Ilturo. 3) Lauro. 4) Ausesken. 5) Eusti-Eustibaikula.
- 6) Iltirkesken (localització incerta)

33. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 70.

34. SINER (2013), p. 174.

35. CAMPO (2005), p. 75; SINER (2013), p. 174.

La composició del tresor de Cànoves confirma el que ja s'ha dit sobre Balsareny. Si bé la present troballa és de caràcter local,³⁶ en presentar un percentatge majoritari de monedes procedents de Lauro, un 51,22%,³⁷ Cànoves reflecteix de nou una circulació regional i el radi de dispersió no supera en aquesta ocasió els 50 km. La reducció del camp d'acció s'explica, evidentment, per la reduïda grandària de l'ocultació, que justifica així mateix l'absència de seques més allunyades del lloc de la troballa, com les de Kese o Iltirta, que sí es troben presents a Balsareny.³⁸

Seca	Núm. ex.	Valor	Vives	Villaronga	CNH
<i>Laiesken</i>	1	unitat	25, 7	Emissió 3	5
<i>Ilturo</i>	1	unitat	24, 10	Emissió 3	8
<i>Lauro</i>	1	unitat	21, 7	Emissió 6	11
	1	meitat	21, 3	Emissió 4a	8
	1	unitat	21, 1	Emissió 5	7
	4	unitat	21, 8	Emissió 7	14
	15	unitat	21, 4	Emissió 10	17
<i>Ausesken</i>	4	unitat	22, 8	Emissió 4	8
	1	unitat	22, 9	Emissió 5	11
<i>Eusti</i>	1	unitat	23, 1	Emissió 2	5
	3	unitat	23, 4	Emissió 3	10 i 11
<i>Eustibaikula</i>	1	unitat	23, 5	Emissió 4	13
<i>Iltirkesken</i>	2	unitat	26, 1	Emissió 1	1
	1	meitat	26, 5	Emissió 3	10

Composició del tresor de Cànoves (segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès)

Igualment, la nombrosa presència de monedes de Lauro fa probable la teoria que aquesta seca es trobés en els voltants de l'ocultació.³⁹ Això ja s'ha demostrat actualment, en situar-se en l'important jaciment del Puig del Castell de Samalús (mun. de Cànoves i Samalús, prov. Barcelona), a només 3 km de la nostra troballa.

Si s'exclou el taller de Lauro, les monedes de l'àrea ausetana (*Ausesken* i *Eusti-Eustibaikula*) presenten un major percentatge a Cànoves que els pertanyents a tallers de la zona laietana (*Laiesken*, *Ilturo*, als quals M. del M. Llorens i P. P. Ripollès uneixen *Iltirkesken*), cosa que sembla indicar que s'utilitzaven les monedes de les seques més properes sense que importés l'ètnia o la ciutat que les

36. BELTRÁN LLORIS (1978), p. 94; PANOSA (2012), p. 145.

37. VILLARONGA (2004), p. 83; GUÀRDIA (2016), p. 868.

38. ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 138; RIPOLLÈS (1982), p. 290; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 70; GIRAL (2007a), p. 45; SINNER (2013), p. 174.

39. LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 71; SINNER (2013), p. 174; GUÀRDIA (2014), p. 148, (2015), pp. 91-92, (2016), pp. 868-869.

hagués encunyat,⁴⁰ un fet lògic si es considera que s'utilitzava la mateixa tipologia per al seu reconeixement.

Balsareny			Cànoves		
Seca	Núm. ex.	%	Seca	Núm. ex.	%
<i>Laiesken</i>	40	9.52	<i>Laiesken</i>	1	2.44
<i>Illuro</i>	42	10.00	<i>Illuro</i>	1	2.44
<i>Lauro</i>	41	9.76	<i>Lauro</i>	21	51.22
<i>Ausesken</i>	48	11.43	<i>Ausesken</i>	5	12.19
<i>Eusti-Eustibaikula</i>	38	9.05	<i>Eusti-Eustibaikula</i>	5	12.19
<i>Ore</i>	9	2.14			
<i>Illirkesken</i>	65	15.48	<i>Illirkesken</i>	3	7.32
<i>Illirta</i>	5	1.19			
<i>Kese</i>	84	20.00			
<i>Indeterminades</i>	39	9.28			
<i>Desconegudes</i>	9	2.14	<i>Desconegudes</i>	5	12.19

Comparació entre els tresors de Balsareny i Cànoves
(segons M. del M. Llorens i P. P. Ripollès)

BIBLIOGRAFIA

BELTRÁN LLORIS, M., “La cronología de los tesoros monetarios de Azaila”, *Numisma* 150-155 (1978), p. 93-125.

CAMPO, M., “Moneda, organització i administració del Nord-Est de la «Hispania Citerior» (del 218 a l'inici del segle I aC)”, en *IV Curs d'Història monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori*, Barcelona, 2000, p. 57-75.

CAMPO, M., “Emissió i circulació monetària al nord-est de la Hispania Citerior al final de la República”, en *La Moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d'Història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2005, p. 73-93.

CHAVES TRISTÁN, F., “Consideraciones sobre los tesoros de monedas de bronce en Hispania. República e inicios del Imperio Romano. II”, *ANum* 21-23 (1991-1993), p. 267-284.

CRAWFORD, M. H., *Coinage and Money under the Roman Republic*, London, 1985.

40. ESTRADA I VILLARONGA (1967), p. 138; LLORENS I RIPOLLÈS (1998), p. 70; SINNER (2013), p. 174.

ESTRADA, J. I VILLARONGA, L., “La *Lauro* monetar y el hallazgo de Cánoves (Barcelona)”, *Ampurias* 29 (1967), p. 135-194.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. I BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos. Volumen I: Introducción*, Madrid, 2002.

GIRAL ROYO, F., “Breus notes sobre les monedes ibèriques de Milmanda (Vimbodí) conservades al Museu Comarcal de la Conca de Barberà”, *Aplec de Treballs (Montblanc)* 25 (2007a), p. 41-48.

GIRAL ROYO, F., “La circulación de moneda ibérica anterior a Augusto en torno a la vía *De Italia in Hispanias*. Tramo Tarraco-Ilerda”, *Numisma* 251 (2007b), p. 161-170.

GOZALBES, M.: “Peso y valor de las monedas de bronce en la Hispania republicana. El complejo panorama de una época convulsa”, en *La moneda en temps de crisi. XVI Curs d'història monetària d'Hispania*, Barcelona, 2012, p. 47-68.

GUÀRDIA I LLORENS, M., “Repensant Lauro: el projecte de recerca al poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cánoves i Samalús)”, *Ponències* 18 (2014), p. 137-153.

GUÀRDIA I LLORENS, M., “A les portes de Lauro: el poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cánoves i Samalús)”, *Ponències* 19 (2015), p. 73-108.

GUÀRDIA I LLORENS, M., “Lauro y el poblado ibérico del Puig del Castell de Samalús (Cánoves i Samalús, Barcelona): hacia una nueva propuesta de la localización de la ceca”, en *Actas XV Congreso Nacional de Numismática. Patrimonio numismático y museos*, Madrid, 2016, p. 863-886.

HIRIART, E., “Les sites majeurs de l'axe Aude-Garonne, une approche statistique, économique et monétaire”, en *Les Gaulois au fil de l'eau. Actes du 37e colloque international de l'AFEAF. Volume 1*, Bordeaux, 2015, p. 289-306.

LLORENS FORCADA, M. DEL M. I RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., *Les encunyacions ibèriques de Lauro*, Granollers, 1998.

MOLAS FONT, M. D., *Els ausetans i la ciutat d'Ausa*, Vic, 1982.

PANOSA I DOMINGO, M. I., “Algunes qüestions històriques sobre l'epigrafia de les llegendes monetals ibèriques”, en *Studia Palaeohispanica et indogermànica J. Untermann ab amicis hispanicis oblata*, Barcelona, 1993, p. 199-212.

PANOSA I DOMINGO, M. I., *Els ibers del Vallès Oriental*, Barcelona, 2012.

RICHARD, J.-C. M. I VILLARONGA, L., “Recherches sur les étalons monétaires en Espagne et en Gaule du Sud antérieurement à l'époque d'Auguste”, *MCV* 9 (1973), p. 81-131.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., *La circulación monetaria de la Tarraconense mediterránea*, València, 1982.

ROMAGOSA, J., “Monedas ibéricas del hallazgo de Cánoves (Barcelona)”, *A Num* 1 (1971), p. 79-81.

SINNER, A. G., “La difusión de las emisiones ibéricas layetanas”, *Saguntum* 45 (2013), p. 171-193.

VILLARONGA GARRIGA, L., “El hallazgo de Balsareny”, *NumHisp* 19-20 (1961), p. 9-102.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Las monedas de Iltirda con lobo en el reverso”, *Ampurias* 31-32 (1969-1970), p. 259-271.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Comentarios en torno a los hallazgos de tesoros monetarios”, en *XIII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, 1975, p. 49-54.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Tesorillo de denarios romanos del Baix Llobregat (Barcelona)”, en *Actas del XIV Congreso Nacional de Arqueología*, Vitòria, 1977, p. 871-876.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona, 1979.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Nuevo testimonio del paso de los cimbrios. El tesorillo de Sarrià”, *GN* 64 (1982), p. 24-30.

VILLARONGA GARRIGA, L., “La història de Tàrraco en època romano-república documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica”, *BAT* 4-5 (1982-1983), p. 87-100.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*, Barcelona, 1993.

VILLARONGA GARRIGA, L., “Testimoniatge del pas dels cimbris per Catalunya”, a *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga*, Barcelona, 1998, p. 587-590.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Numismàtica antiga de la Península Ibèrica. Introducció al seu estudi*, Barcelona, 2004.

ZOBEL DE ZANGRONIZ, J. (1878-1880): *Estudio histórico de la moneda antigua española desde su origen hasta el imperio romano*, Madrid.